

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.45>**Костянтин Заяць,**

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВ, ЩО МАСКУЮТЬСЯ ОБОЛОНКОЮ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

У представленій роботі розкрито характеристику окремих елементів механізму сучасних шахрайств, що вчиняються під прикриттям господарських правових відносин. З урахуванням сучасних форм і проявів цих злочинів визначено їхню сутність, а також специфіку предмета посягання, способи вчинення, типові сліди, характеристику особи шахраїв та їхніх жертв.

Зазначено, що схеми обману здебільшого спрямовані на заволодіння грошима у готівковій та безготівковій формах. В окремих випадках шахраї шляхом обману вилучають у потерпілих майно, зокрема автомобілі, сільськогосподарську техніку, устаткування, товари виробництва, паливно-мастильні матеріали, сировину та інше.

Характеристику способів шахрайств, що вчинюються під прикриттям господарських операцій, надано з урахуванням їх поділу на такі групи: 1) шахрайства, що мають оболонку діяльності інвестиційних компаній; 2) шахрайства, що маскуються відносинами у сфері страхування, серед яких виокремлено обманне залучення клієнтів страховими компаніями з наступним заволодінням страховими внесками, та отримання страхових виплат клієнтами шляхом обману страхових компаній; 3) шахрайства, що маскуються кредитно-банківськими операціями; 4) шахрайства, що вчиняються під прикриттям здійснення торгівельної діяльності або діяльності з надання послуг; 5) шахрайства у формі заволодіння грошима державного бюджету як компенсації за сплату податку на додану вартість виробленої продукції. Наведено приклади схем вчинення таких злочинів, за фактами яких відкрито кримінальні провадження.

Надано характеристику типових слідів шахрайств вищезазначених категорій, визначено їх перелік та особливості місцезнаходження.

Висвітлено особливості характеристики особи злочинців, зокрема зазначено, що шахраї даної категорії – це інтелектуально обдаровані особи, мета життя яких – виявляти слабкості державної системи й законодавства та користуватися ними для власного збагачення.

Характеристику особи потерпілих надано з урахуванням їх поділу на такі категорії: а) фізичні особи – підприємці, споживачі продукції та послуг; б) юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність; в) державні та комунальні підприємства; д) органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

Ключові слова: шахрайство, сфера господарських відносин, обман у сфері страхування, обман у сфері інвестиційної діяльності, обман під час надання послуг, обман у сфері торгівельної діяльності, обман ріелторами, обман під час продажу біологічно активних добавок.

Постановка проблеми. До шахрайств, учинених під прикриттям господарської діяльності, належить заволодіння чужим майном або правом на нього шляхом обману у сфері діяльності інвестиційних і страхових компаній, банківських установ, організацій, що займаються торгівельною діяльністю чи надають послуги, а також дії, спрямовані на заволодіння грошима державного бюджету під виглядом компенсації податку на додану вартість.

Специфікою цих різновидів злочинів є те, що схема реалізації злочинного задуму має чітко виражений інтелектуальний характер, обман потерпілих більш витончений, тому його ознаки вкрай складно виявити, задоку-

ментувати і довести в суді. Вчені, які досліджували злочини у сфері економіки та механізм протидії їм, одностайно відзначали їх особливу суспільну небезпеку. Незважаючи на те, що насильство під час вчинення інтелектуальних злочинів не застосовується, їх вчинення має прямий вплив на підвищення загального рівня злочинності, особливо організованих її форм. Ці прояви провокують зростання таких небезпечних кримінальних правопорушень, як викрадення людей, вбивства на замовлення, вимагання, підпали автомобілів, будинків і підприємств, рейдерські захоплення об'єктів власності та багато інших актів кримінальної поведінки, що

пов'язані з перерозподілом сфер впливу злочинних груп. Саме тому проблема протидії цій категорії злочинів вимагає постійної уваги і науково-методичного оновлення положень методики їх розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам розслідування шахрайств у різний час приділялася увага у дослідженнях багатьох відомих вчених, зокрема С.С. Чернявського, С.М. Астапкиної, А.Ф. Волобуєва, О.В. Волохової, Т.А. Пазинич, Н.В. Павлової, А.А. Сандрачука, В.В. Корнієнка, М.Ф. Галагузи, В.М. Єгошина, В.Ю. Голубовського, О.В. Журавльова, В.В. Колесникова, О.І. Лученка, О.С. Овчинського, В.І. Отряхіна, Р.С. Сатуєва, Г.М. Спіріна, К.В. Суркова, Є.П. Фірсова, С.Ю. Шарова та інших. Разом із тим потрібно зазначити, що натепер залишається багато проблемних і малодосліджених питань у цій сфері, зокрема, це стосується висвітлення особливостей механізму вчинення сучасних шахрайств, що вчинюються під оболонкою господарської діяльності.

Метою представленої роботи є висвітлення характеристики елементів механізму вчинення злочинів вказаної категорії, зокрема визначення особливостей предмета посягання, способів вчинення, типових слідів, а також особливостей характеристики особи потерпілих та шахраїв.

Виклад основного матеріалу. Шахрайства, що вчиняються під оболонкою господарських правовідносин, за зовнішніми проявами збігаються зі всіма ознаками реальної економічної діяльності суб'єктів.

Щодо *особливостей предмета посягання* необхідно зазначити, що схеми обману здебільшого спрямовані на заволодіння грошима у готівковій та безготівковій формах (78 %). При цьому частіше дії шахраїв націлені на заволодіння безготівковими грошовими коштами. Насамперед це пов'язано з активним впровадженням у більшість розрахункових операцій на ринку України електронних банківських систем.

Слід зауважити, що в окремих випадках шахраї шляхом обману вилучають у потерпілих і майно, зокрема автомобілі, сільськогосподарську техніку, устаткування, товари виробництва, паливно-мастильні матеріали, сировину та інше.

Способи вчинення шахрайств, що вчинюються під прикриттям господарських операцій, доцільно розкривати з урахуванням їх поділу на сфери діяльності інвестиційних і страхових компаній, банківських установ, організацій, що займаються торгівельною діяльністю та надають різного роду послуги, а також сферу сплати податків суб'єктами господарювання.

Шахрайства, що мають оболонку діяльності інвестиційних компаній, реалізуються у такий спосіб. Організована злочинна група реєструє юридичну особу, основою якої відповідно до статуту підприємства є інвестиційна діяльність. Через розповсюдження реклами про вигідність вкладів, успіхи на ринку, широке коло клієнтів, гарантії ведення бізнесу, а також використовуючи мережевий підхід та технології залучення клієнтів компанія залучає кошти вкладників. Певний час компанія імітує ведення господарської діяльності та дійсно виплачує значні дивіденди, чим привертає увагу більшого кола вкладників та маскує злочинні наміри засновників. Адже саме у період максимального напливу грошей інвесторів виплати припиняються разом із функціонуванням компанії, яка фактично виявляється просто мильною бульбашкою на ринку [1, с. 65].

Способи вчинення шахрайств, що маскуються відносинами у сфері страхування, поділяються на дві основні групи: 1) обманне залучення клієнтів страховими компаніями з наступним заволодінням страховими внесками; 2) отримання страхових виплат клієнтами шляхом обману страхових компаній.

Сутність обману під час укладення угоди страхування полягає в тому, що представники страхової компанії повною мірою усвідомлюють, що після заволодіння страховим внеском компанія не буде виконувати свої зобов'язання у разі настання страхового випадку. Обман при цьому може виражатися у фіктивному посиланні на страхування внесків; у видачі фіктивного (недійсного) страхового полісу; у дії від імені неіснуючої (фіктивної) страхової компанії та інших обставинах.

Для реалізації схем обману страхувальників також використовується інститут страхових агентів і страхових брокерів та необізнаність громадян і юридичних осіб у цих питаннях. Шахраї діють від імені страхових фірм, приймають страхові внески клієнтів, при цьому сподіваючись на те, що страхового випадку не буде – претензії до компанії не надійдуть, і навіть у разі настання страхового випадку матеріальної відповідальності вони не понесуть [2, с. 86–87].

Щодо способів шахрайств через отримання страхових виплат клієнтами страхових компаній необхідно зазначити, що більшість цих злочинів вчиняється через укладення договорів страхування транспортних засобів у разі дорожньо-транспортних пригод та страхування будинків від пожеж. Досить рідко, але мають місце на практиці випадки імітації смерті людини, життя якої було застраховане.

Значна кількість шахрайств під прикриттям договору страхування автомобілів реалізується через отримання страхової суми у разі фактично інсценованої дорожньо-транспортної події або імітованого угону.

Також аферисти намагаються застрахувати вантаж у контейнерах у разі його перевезення, при цьому організують під час слідування пошкодження або зрив пломби з контейнерів, імітуючи таким чином викрадення вантажу. Страхова компанія вимушена виплатити страхову суму за втрату майна, якого насправді в контейнері не було. Для протидії такому шахрайству страхові компанії направляють своїх представників, які повинні контролювати правильність завантаження товару і пломбування контейнерів. Але заробітна платня у таких представників невелика, що полегшує шахраям їх підкуп. Крім того, злочинці фальсифікують документи про втрату, порчу продукції, завищують вартість вантажу та вдаються до інших видів обману [2, с. 88-89].

Аналогічно здійснюється обман у разі страхування будинків, цінних колекцій, картин відомих художників, предметів антикваріату та іншого майна.

Уразливою для злочинних посягань є також сфера банківської діяльності. Найбільш поширеними способами шахрайств, що маскуються кредитно-банківськими операціями, є такі: 1) заволодіння грошима клієнтів банку шляхом зняття їх із банківських рахунків за допомогою використання підроблених або викрадених чужих документів; 2) заволодіння грошима банку, що отримуються за кредитним договором, умови якого не виконуються.

Обманне одержання кредиту з наступною розтратою за нецільовим призначенням залишається вже більше 20 років поширеним злочинним промислом в Україні. Але до цього часу має місце негативна практика реєстрації та розслідування даних фактів за статтею 222 Кримінального кодексу України як шахрайства з фінансовими ресурсами. Ця правова помилкова практика у кваліфікації кримінальних діянь призводить до того, що злочинцям призначаються м'які покарання, а співучасникам вдається уникнути відповідальності.

Вчені, які займалися проблематикою протидії злочинності в секторі банківської діяльності, визначили, що найбільш поширеним є такий механізм вчинення шахрайств:

1) зловмисники утворюють фіктивне підприємство (чи їх мережу) для перерахування у подальшому на їхні рахунки кредитних грошей;

2) складають фіктивні документи, що створюють уяву про адекватний фінансовий стан підприємства;

3) складають фіктивні документи про нібито укладені угоди для обґрунтування кредитного запиту;

4) складають і подають фіктивні документи або неправомірно одержані документи про гарантії повернення кредиту (останнім часом з метою забезпечення кредиту подається неповноцінне майно або майно, яке вже не належить одержувачу кредиту);

5) укладають кредитну угоду з банком та подають необхідні для цього документи (заявки; копії установчих документів; відбиток печатки та зразків підписів; довідки органів податкової адміністрації; копії контрактів тощо);

6) перераховують грошові кошти, одержані у вигляді кредиту, на рахунки комерційних структур, з керівниками яких досягнута відповідна домовленість;

7) матеріалізують грошові кошти у готівку, ВКВ чи матеріальні цінності;

8) домагаються перенесення строку повернення кредиту шляхом підроблення документів про тимчасову відсутність у них коштів (нібито через затримку їм платежів з боку партнерів) або зникають і переходять на нелегальне становище [1, с. 171–172].

Типовими й найбільш поширеними способами шахрайств, що вчиняються під прикриттям здійснення торгівельної діяльності або діяльності з надання послуг, є такі.

1. Використання інституту передоплати вартості товару або послуг у разі їх замовлення. Для реалізації схеми шахрайства злочинці реєструють підприємство, поширюють рекламу у різний спосіб про вигідність пропозицій, які характеризуються такими якостями, як дефіцитність запропонованих товарів та послуг, їхня висока якість та ціна, нижча від середньої на ринку. Після прогнозованого звернення ряду клієнтів укладаються угоди на поставку товарів або про надання послуг, приймаються гроші як завдаток, сума якого становить не менше 50 % вартості. Надалі умови угод не виконуються, а гроші розкрадаються злочинцями.

2. Заволодіння грошима громадян під прикриттям надання посередницьких послуг пошуку житла для купівлі чи оренди, оформлення документів для виїзду за кордон, працевлаштування, укладення шлюбів та інші.

В Україні зараз функціонує безліч підприємств, що пропонують різного роду посередницькі послуги, що користуються підвищеним попитом серед населення. Більшість засновників таких підприємств просто орендують офіси, наймають персонал, який тільки імітує

певну діяльність на користь клієнтів. Плата за такі послуги фірми є значною, і її присвоєння є головною метою шахраїв-підприємців. Найбільш уразливими секторами є зараз ринок нерухомості та ринок працевлаштування.

Багато й фіктивних фірм, що імітують надання послуг з працевлаштування громадян, особливо якщо це пов'язано з оформленням виїзду за кордон. Такі фірми приймають гроші за послуги з оформлення закордонних паспортів, дозволів на виїзд, віз, офіційних запрошень від роботодавців, анкет тощо. Користуючись тим, що оформлення документів та пошук місця роботи клієнту може тривати певний проміжок часу, персонал максимально відтягує строк виконання зобов'язань. При цьому працівники фірми жодним чином не сприяють працевлаштуванню клієнтів. Вони тільки приймають плату за послуги, розраховуючи на те, що за цей період жертва сама знайде роботу або взагалі відмовиться від очікування позитивного результату спілкування з представниками фірми.

3. Продаж громадянам, які бажають працювати вдома, продукції, сировини або знарядь для виготовлення продукції по явно завищеним цінам. У такий спосіб шахраї збувають дешеву продукцію, що не користується попитом на ринку.

Вивчення судової практики у справах про шахрайства, а також власний досвід розслідування даних злочинів свідчать про збут потерпілим у вказаний спосіб за цінами, що у декілька разів перевищують ринкову, міцелію грибів (грибниць), саджанців різних рослин під видом рідкісних, шиншил, кролів, свічного воску, мила, фарби, гіпсу, інформаційних баз даних клієнтів, телефонних довідників, прасок та багато іншого.

У всіх випадках придбання такої продукції для роботи на дому чи власного бізнесу повернути її неможливо, сплачені гроші втрачаються.

Аналогічну схему використовують зараз компанії, які пропонують своїм працівникам або агентам періодично купувати товар, ціна на який завищена, для подальшої реалізації. За такою схемою зараз намагаються діяти фірми, що торгують біологічно активними добавками, засобами народного лікування, несертифікованою косметикою, побутовими приладами сумнівної якості тощо.

4. Заволодіння грошима громадян під виглядом надання послуг з кодування від алкогольної та наркотичної залежності, ігromанії, тютюнопаління.

Окремим способом шахрайства, що має оболонку здійснення господарської діяльності, є заволодіння грошима, що виплачуються

з бюджету як компенсація за сплату податку на додану вартість виробленої продукції.

Незважаючи на кардинальні зміни у законодавстві щодо порядку відшкодування ПДВ, зокрема введення автоматизованої системи адміністрування заяв суб'єктів оподаткування, які претендують на таку податкову пільгу, та автоматичної перевірки багатьох аспектів господарських операцій на ринку, злочинці не залишають спроб обманути державні органи контролю.

Так, у 2010 році впроваджено положення нового Податкового кодексу України [3] та Порядок реєстрації і перевірки заяв платників податків (Постанова Кабінету Міністрів України № 26 від 25.01.2017 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру заяв на повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість») [4]. Нововведення значно ускладнили реалізацію злочинного задуму щодо заволодіння бюджетними коштами через механізм компенсації НДС на підставі документів про угоди, які насправді були «каруселлю» псевдоекспортних операцій, але факти такі все ж таки фіксуються.

За даними заступника Голови Державної фіскальної служби України у 2018 році Сергія Белана, натепер впроваджені унікальні заходи протидії шахрайствам у даному секторі. Цей комплекс заходів поєднує електронний контроль кожної операції платника податків з одночасною перевіркою її ризиків порушення податкового законодавства [5].

За словами Сергія Белана, за останній період було виявлено декілька випадків вчинення шахрайських операцій, під час проведення котрих як предмети експорту використовувався товар, вартість якого була завищена у сотні разів за допомогою фіктивних поставщиків. Останні відразу офіційно банкрутували або зникали через перереєстрацію на третіх осіб (померлих, недієздатних, іноземців, неіснуючих) [5].

Сліди шахрайства. Специфікою шахрайств, вчинених під прикриттям господарських відносин, є використання різноманітних підроблених та фіктивних документів, особливість і місцезнаходження яких залежить від сфери діяльності суб'єкта господарювання. Джерелами інформації є засновницькі, бухгалтерські, банківські документи тої чи іншої юридичної особи.

Джерелами доказів шахрайств даної категорії можуть бути й інші документи. Наприклад, під час операцій з незаконною компенсацією із бюджету ПДВ, залишаються сліди у різноманітних документах, які складаються під час здійснення експортної господарської операції

та наступного звернення суб'єкта господарювання. Крім того, що документи знаходяться в останнього, вони залишаються й в органах фіскальної й митної служби, в органах Держказначейства й у відділеннях торгово-промислової палати та інших підрозділах фінансового контролю і моніторингу.

Особливості характеристики особи злочинців. Шахраїв, які користуються механізмом ринкових відносин, а також оболонкою кредитно-банківських, інвестиційних та інших господарсько-фінансових операцій, які вміють прикривати злочин порушеннями умов укладеної угоди та, відповідно, переводити претензії потерпілих на рівень спорів у судах, необхідно назвати «елітою» серед представників кримінального світу. Злочинці даної категорії – це інтелектуально обдаровані особи, мета життя яких – виявляти слабкості державної системи й законодавства та користуватися ними для власного збагачення.

Характеристика особи потерпілого. Потерпілими від шахрайств даної категорії можуть виступати фізичні особи – підприємці, споживачі продукції та послуг; юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність; державні та комунальні підприємства; органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

Висновки

Актуальним питанням сьогодення є потреба ретельного дослідження і науково-методичного висвітлення особливостей

сучасних видів шахрайств. Адже формування доказової бази у таких кримінальних провадженнях вимагає надзвичайного рівня професіоналізму слідчого. Представлена робота є одним із кроків у висвітленні характеристики найбільш складного різновиду цього злочину – шахрайств, що вчиняються під оболонкою господарської діяльності, і може бути основою розбудови методики їх розслідування.

Список використаних джерел:

1. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк, І.М. Зарецька, Едвард Картер, Річард Ворнер. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 320 с.
2. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайств : дис... канд. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 189 с.
3. Податковий кодекс України. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т. 1. С. 9. Ст. 3248, код акта 53775/2010.
4. Про затвердження Порядку ведення Реєстру заяв на повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість : Постанова Кабінету Міністрів України № 26 від 25.01.2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 12. С. 17. Ст. 337, код акта 84796/2017.
5. Бодня Т. Зламати карусель. Чому ПДВ став улюбленим податком у злочинців : з матеріалів інтерв'ю С. Белана від 04.10.2018. *Цензор.НЕТ*. URL: https://censor.net.ua/ua/resonance/3089342/zlamaty_karusel_chomu_pdv_stav_ulyublenym_podatkom_u_zlochynsiv (дата звернення: 06.10.2018).

The presented work describes the characteristics of individual elements of the mechanism of modern fraud committed under the guise of economic legal relations. Given the modern forms and manifestations of these crimes, their essence is determined, as well as the specifics of the subject of the attack, methods of commission, typical traces, personality characteristics of fraudsters and their victims. It is indicated that cheating schemes in most cases are aimed at taking possession of money in cash and non-cash forms. In some cases, fraudsters seize property from victims, including cars, agricultural machinery, equipment, manufactured goods, fuels and lubricants, raw materials and other things, by deceit.

The characteristics of the methods of fraud carried out under the guise of business transactions are presented taking into account the division into the following groups: 1) frauds that have the shell of investment companies; 2) fraud, masked by relations in the insurance industry, among which are the fraudulent attraction of customers by insurance companies with the subsequent seizure of insurance premiums, and the receipt of insurance payments by customers by deceiving insurance companies; 3) fraud, disguised as credit banking; 4) fraud committed under the guise of carrying out trading activities or activities to provide services; 5) fraud in the form of seizing money from the state budget as compensation for the payment of value added tax on manufactured products. Examples of schemes for the commission of such crimes, on the facts of which criminal proceedings have been instituted, are given.

Typical traces of fraud of the above categories are characterized, their list and location features are determined.

The features of the personality characteristics of criminals are highlighted, in particular, it is indicated that fraudsters of this category are intellectually gifted individuals who see their life as the goal of identifying the weaknesses of the state system and legislation, and using them for their own enrichment.

The personality characteristics of the victims are presented taking into account the division into the following categories: a) individuals - entrepreneurs, consumers of products and services; b) legal entities engaged in business activities; c) state and municipal enterprises; e) local governments and public authorities.

Key words: fraud, sphere of economic relations, fraud in the field of insurance, fraud in the field of investment, fraud in the provision of services, fraud in the field of trading, fraud in realtors, fraud in the sale of dietary supplements.